

УДК 021.1:008

О.Є. Матвійчук

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

У справі збереження національної і світової культурної спадщини бібліотеки посідають пріоритетне місце. В останні роки значно посилилась як інформаційна, так і соціокультурна їх діяльність. Доцільно виділити напрями досліджень із даного питання:

– соціокультурна діяльність як культурологічна дисципліна (А.Соколов, Т.Киселева, А.Ковальчук);

– бібліотека як система (Ю.Григорьев, Н.Карташов, Ю.Столяров);

– бібліотека як соціокультурний інститут (М.Дворкіна, І.Фрумін, В.Фірсов, Н.Жадько, Р.Мотульський, Є.Полтавська, Л.Жаркова, Н.Лісікова та ін.).

За сутністю бібліотека – екстериторіальна, володіє культурологічною незалежністю, важлива складова збереження і розвитку гуманістичної концепції у світі. Цікавими з точки зору даної проблеми, є погляди дослідників минулого на бібліотеку, що включають 3 позиції – бібліофільську (К.Рубинський, А.Грезель) – полягає в охороні і використанні книги; освітньо-утилітарну (П.Ладевіг, Л.Хавкіна та ін.) – вважають бібліотеку головною «зброєю» розповсюдження знань; соціально-педагогічна, її представники (Н.Рубакін, В.Невський) вважають, що бібліотека повинна допомагати читачу формувати свій науковий світогляд, тому що книга і знання – засіб виховання [6].

Роль бібліотек у суспільстві виявляється в обслуговуванні читачів, використанні книжкових фондів користувачами.

Розглядаючи специфіку культурно-дозвілєвої діяльності, яку здійснюють бібліотеки, визначимо їх особливості як соціального інституту. Для цього необхідно проаналізувати типологічні особливості бібліотек, форми культурно-дозвілєвої діяльності, соціально-культурні функції і завдання, що вирішують бібліотеки в організації культурного життя населення [2]. Дефініція цього терміну є предметом розгляду українських та зарубіжних культурологів, бібліотекознавців, філософів. Соціально-культурна діяльність, на думку А.Соколова, культурна діяльність соціальних суб'єктів професійних і непрофесійних соціальних груп зі створення культурних цінностей; розвиток здібностей індивідів і обслуговування їх творчої діяльності, комунікацій, розповсюдження збереження і використання всіх видів культурних цінностей [7].

СКД – суспільне явище, що характеризується сукупністю відносин, занять, що здійснюються специфічними формами, методами і засобами на основі інтересів, що проявляються особистістю в культурному житті, взаємодії і спілкуванні людей в їх вільний час, про що зазначає А.Ковальчук [4]. Поняття «соціокультурна діяльність» ще не ввійшло в енциклопедичні видання, хоча у науково-професійній літературі використовується досить широко. Стосовно бібліотек, на думку Л.Бейліса, його можна тлумачити як цілеспрямовану систему дій, заходів, що сприяють вдосконаленню інтелектуального, матеріального та естетично-духовного стану суспільства шляхом доведення до свідомості користувачів різних за складом та обсягом соціальних груп наукових знань, емпіричних фактів, естетичних і морально-етичних цінностей, зосереджених у бібліотечних документних збірках. Це спеціально організований бібліотекою процес долучення людини до культурних цінностей суспільства [1]. Похідним терміном СКД є культурна діяльність, яку розуміють як діяльність зі збереження, створення, розповсюдження і освоєння культурних цінностей [3; 5]. Іншими словами, культурна діяльність – система заходів, що сприяє організації дозвілля [4]. У даному визначенні термін «діяльність» характеризується як цілеспрямована і організована активність пов'язана із збереженням, створенням, розповсюдженням і засвоєнням культурних цінностей. Розрізняють дві різновидності культурної діяльності – професійну, що

здійснюється спеціалістами в галузі культури в якості головного соціального заняття, і непрофесійну – що здійснюється на дозвіллі з метою самовдосконалення відпочинку; таку діяльність називають культурно-дозвіллевою.

Під категорією діяльності розуміється активність суб'єкта, інтегруюча процес цілеспрямованого, перетворюючого взаємовпливу на об'єкт, що виражається в багатоманітності форм і засобів [4]. Культурна діяльність підрозділяється в залежності від суб'єкта на два види: індивідуально-культурну, здійснюється однією особою; соціально-культурну, здійснюється соціальним суб'єктом.

Індивідуально-культурна діяльність – діяльність індивідуального суб'єкта зі створення культурних цінностей, самореалізація особистості, саморозвитку особистого духовного і фізичного потенціалу індивідуалізація особистості; освоєння знань, умінь і норм культурного використання природних цінностей, пам'ятників культури і духовних культурних цінностей (соціалізація особистості).

СКД – складова соціальної освіти, характеризує її форми і методи, спрямованість, побудовану на принципах пріоритету загальнолюдських цінностей, досліджує фактори і умови оптимізації роботи закладів культури, зокрема бібліотек, оцінки її ефективності. СКД – не робота, яку виконують за наказом; її можна лише активізувати, спрямовувати і обмежувати. Складаючись із духовної творчості і соціальної комунікації, соціально-культурна діяльність – природній соціальний процес, разом із тим і могутній фактор соціального розвитку суспільства. Її феномен, на думку А.Соколова, включає науку, мистецтво, релігію, філософію, освіту, творчість, соціальну комунікацію і соціальну пам'ять, тому соціально-культурна діяльність – не емпірична прикладна наука, а узагальнююча теорія культурознавчого циклу наук [7]. Мета СКД класифікується на перспективну і поточну. У практиці кожної бібліотеки ця мета розподіляється на конкретну педагогічну мету окремого заходу, акції.

Серед функцій СКД виділяється: інформаційно-просвітницька, практична, розвиваюча, комунікативно-організуюча, естетична, творча, рекреаційна, дослідницька.

Суспільні трансформації сучасного суспільства сприяють розвитку соціально-культурної діяльності. Як одна із педагогічних і культурологічних наук, соціально-культурна діяльність має в якості предмету розгляду соціально-педагогічне, соціально-культурне середовище існування людини, можливі шляхи і форми активної взаємодії на це середовище, функціонування особистості в конкретному соціокультурному середовищі, формування соціокультурного статусу, вибір і проведення адекватних форм участі в соціокультурних процесах. СКД розглядається як сторона загальнокультурного процесу, засіб залучення людей до досягнень національної і загальнолюдської культури. Конструктивний підхід до реалізації основних напрямів соціально-культурної діяльності передбачає турботу про зростання і розвиток суспільних форм дозвілля, забезпечення розвитку творчого потенціалу особистості, безкінечну варіативність змісту форм і методів культурно-дозвіллевої діяльності, їх диференціацію з обліком регіональних, національних традицій, особливостей при збереженні загальних методологічних установок. Розуміння СКД як історично складеної сукупності багаточислених суб'єктів, які є носіями не тільки певних проблем, але й технологій, передбачає їх вирішення і розподіл на художню, масову культуру і творчість, освіту, соціальний захист і реабілітацію суб'єктів.

Досліджуючи питання принципів соціально-культурної діяльності, Т.Кисельова підкреслює, що «як галузь педагогічної і культурологічної наук, вона відрізняється множинністю принципів» [8]. Серед них: педагогізація навколишнього соціально-культурного середовища, особистісний підхід, врахування культурної багатоманітності взаємодіючих суб'єктів і об'єктів соціально-культурної діяльності, орієнтація на культурно-ціннісні відносини та організацію культуротворчості, культуродоцільності технологічного процесу, забезпечення децентралізації та сувереності регіональної політики в соціально-культурній галузі та ін. [8].

Соціально-культурна діяльність, здійснюється соціальним суб'єктом, великою кількістю людей і, на думку А.Соколова, може мати таку формулу: культурна діяльність = творча діяльність+ комунікаційна діяльність. Бібліотеки, архіви, видавництва, музеї, виставки входять у структуру комунікаційного інституту підрозділу інституту документальної комунікації [7]. Бібліотека, як соціально-культурний інститут, вирішує наступні завдання:

- забезпечення непрофесійної самореалізації творчих індивідів;
- позашкільна соціалізація особистості;
- організація культурного дозвілля (відпочинку) [7].

Бібліотеки виступають в якості служби індивідуалізації тоді, як читачі використовують їх ресурси для вирішення творчих завдань і для самоосвіти; бібліотека стає службою соціалізації коли спрямовує читання своїх читачів із педагогічною метою (рекомендація літератури). Оскільки бібліотеки обслуговують педагогічні процеси індивідуалізації і соціалізації особистості, вони отримують статус позашкільних педагогічних закладів. Цей статус характерний для публічних бібліотек, які, на відміну від шкільних закладів, будують роботу не на основі повинності – учень зобов'язаний вчитись, а на принципі добровільності хочу, але не зобов'язаний. Школа має навчальні програми для кожного класу учнів, а бібліотеки не розробляють наперед самоосвітні програми для кожного читача, хоча і пропонують йому рекомендаційні списки, але використовують диференційоване обслуговування, враховуючи конкретний запит та інтереси читачів. Використання різноманітних форм роботи, розкривають простір для індивідуалізації розвитку особистості. Бібліотека має найновіші джерела різноманітної інформації, педагогічна сторона бібліотечної справи проявляється чітко коли бібліотекар формує інформаційну культуру читачів, навчає їх орієнтуванню в бібліотечних фондах і довідково-бібліографічному апараті. Бібліотекар має справу з різними віковими, освітніми, національними групами, а не спеціальною аудиторією. Для розвитку наукового і культурного світогляду особистості має значення розкриття всіх фондів бібліотеки, спілкування з універсальною сукупністю знання тобто ретроспективною документованою частиною соціальної пам'яті, яку не забезпечує жоден інший соціально-культурний інститут. Бібліотека надає можливості для самоформування духовності особистості, її пізнавальних, естетичних, етичних якостей. Бібліотека допомагає не тільки засвоювати нові ідеї але й розвивати здібності людини, осмислювати соціальні факти і явища, зокрема під час відвідувань заходів у бібліотеках [5].

Для включення бібліотеки в культурно-освітній простір необхідно проводити диференційовані маркетингові дослідження, що дозволяють враховувати їх інтереси, прогнозувати розвиток бібліотек. Розуміння соціальної ролі книги і бібліотеки неможливе без систематичної дослідницької і практичної роботи з вивчення складу користувачів, їх запитів, аналізу використання фондів, без вивчення суспільної думки про бібліотеку. Бібліотека здійснює відтворення духовної культури шляхом збору і збереження друкованих видань. В її діяльності є елементи роботи архівів, музеїв, театрів, освітніх закладів, тобто проходить зближення цих соціальних інститутів, становлення бібліотечних комплексів, що інтегрують реалізацію всіх функцій бібліотеки на новому якісному рівні.

Серед форм СКД бібліотек виділимо: дискусії, лекції, консультації, бесіди, художні аукціони, масові заходи, презентації книг, читацькі конференції, зустрічі з відомими людьми. Форма – сполучення способу і засобів організації процесу соціально-культурної діяльності, обумовлена її змістом. В основі класифікації форм СКД покладено ознаку домінуючого впливу на раціональну чи емоційну сторону свідомості особистості, на активну чи пасивну участь в цій діяльності. Дані форми розподіляються на інформаційні, художні, просвітницькі, соціально-практичні.

Інформаційні використовуються для поширення повідомлень про актуальні факти і події, що аналізуються в певній послідовності (огляд літератури, консультація, бесіда, інформаційні години). Художні форми (літературні вечори, шоу-програми, зустрічі з

вченими, письменниками). До просвітницьких форм відносять лекції, диспути, дискусії, читацькі конференції, тижні книги, засідання клубів, гуртків за інтересами, активізація співпраці з книголюбями, видавцями, розповсюджувачами книг.

Форми культурно-дозвіллевих програм у практиці бібліотек: літературні вечори, читацькі клуби, клуби за інтересами, зустрічі з діячами культури, краєзнавчі заходи, лекції, свята, конкурси. Серед масових форм популярні презентації, тематичні вечори, шоу-програми, усний журнал. Методика організації масових форм культурно-дозвіллевих програм включає осмислення мети учасниками; аналіз виду типу і жанру масової форми; визначення змісту, що відповідає меті програми; органічне поєднання всіх засобів і прийомів, що забезпечують творчий процес; створення умов для здійснення сценарного і режисерського замислів програми; вибір раціональних методів і прийомів, забезпечення максимальної активності читачів. Відповідно масова форма культурно-дозвіллевої програми – це методика, спосіб організації змісту, його донесення до відвідувачів.

Групові форми культурно-дозвіллевих програм мають свою методику організації роботи бібліотек у сфері соціально-культурної діяльності. Публічна бібліотека створює бібліотечні форми, трансформує, адаптує і модернізує форми, взяті з ін. галузей культури (школознавство, театрознавство, клубознавство, телебачення). З функціонуванням бібліотечних форм дозвіллевої діяльності пов'язаний ряд невирішених проблем [2].

Бібліотеки використовують лише незначну частину існуючих форм дозвіллевої діяльності; здійснюючи соціально-педагогічну мету шляхом оптимізації своїх функцій, використовуючи соціальні принципи, застосовуючи специфічні, історично складені багатоманітні форми і методи бібліотеки організовують цілеспрямований розвиваючий процес і в цьому полягає сутність їх соціально-культурної діяльності як особливого елемента соціальної освіти. При розгляді СКД бібліотек значення має визначення методів, засобів і форм, що складають у системі методику, що дозволяє суб'єкту досягати соціально-педагогічну мету в розповсюдженні соціальної інформації, знань серед користувачів. Розрізняють два види цієї діяльності: вербальна – лекції, читання, вечори, конференції, екскурсії, консультації, презентації книг; візуальна, яка спирається на наочну інформацію (плакати, реклама, книжкові виставки). З точки зору впливу СКД на свідомість, почуття і дії розрізняють методи раціональні, емоційні і практичні. Раціональні методи, засновані на передачі і засвоєнні знань, передбачають роз'яснення матеріалу. Емоціональні методи – використання ілюстрування музичних відео-аудіо матеріалів, літературних, наочних матеріалів, так звана театралізація заходів. Практичні методи – вправи, самостійна робота зі збору, аналізу, обробки інформаційно-просвітницького матеріалу для організації заходів, оформлення бібліотеки.

Серед не вирішених проблем наступні: не виявлений механізм відповідності змісту дозвіллевої діяльності системі форм організації, особливостям культурного середовища регіону, їх впливу на вибір асортименту дозвіллевих потреб бібліотеки; не повністю розроблені критерії і показники ефективності роботи бібліотеки як центру дозвілля; недостатньо інтенсивно ведуться моніторингові дослідження з використання пріоритетних культурного дозвілля в умовах бібліотек [2; 5;6].

Бібліотечна форма постійно змінюється в залежності від соціокультурної ситуації в країні. Діалогові форми посідають особливе місце серед інших форм організації дозвілля. В бібліотекознавчій літературі обговорення книг, читацькі конференції, диспути, вечори запитань і відповідей, літературні вікторини відносять до дієвих діалогових форм бібліотечної діяльності. Їх функція – стимулювання читацької активності. Серед форм СКД бібліотек використовуються: аукціон літературний, бенефіс читача, бесіда, вечір запитань і відповідей, вечір-зустріч, вечір-діалог, вечір книги, літературний вечір, вечір сімейного відпочинку, вікторина, дискусія, диспут, літературний карнавал, клуби за інтересами, конкурси, круглі столи, лекція, літературна вітальня, літературна гра, літературно-музичний салон, літературний хіт-парад, обговорення книг, свята, презентації книги, прем'єра книги,

прес-конференція, турнір, урок по культурі читання, усний журнал, година поезії, читацька конференція, екскурсії та ін.

Аналізуючи тенденції розвитку СКД бібліотек, необхідно зазначити і проблему формування спеціалістів соціально-культурної сфери. Успіхи соціально-культурної діяльності залежать від теоретичної і методичної підготовки її організаторів, від підбору, розстановки кадрів на місцях. У період концентрації СКД, створення соціокультурних об'єднань соціально-педагогічних і культурно-спортивних комплексів, об'єднання зусиль клубів, бібліотек, архівів, музеїв важливою проблемою є підготовка кадрів. Доцільно готувати майбутніх спеціалістів клубної і бібліотечної роботи до комплексної діяльності. А.Ковальчук пропонує наступні педагогічні умови вирішення питання:

- навчання теорії і методиці соціокультурної діяльності студентів бібліотечної спеціалізації, орієнтуючись на функціональний зміст і структур їх професійної діяльності;
- підвищення теоретичного рівня предметів соціально-культурного циклу;
- концентрація уваги студентів клубної і бібліотечної орієнтації на специфіку і взаємозв'язок між елементами соціально-культурної сфери, розвиток навичок їх майбутньої спільної діяльності;

- оволодіння знаннями економіки, методів соціального прогнозування, культурного, ділового спілкування, поглибленого вивчення іноземних мов [4]. Виходячи із парадигми розвитку бібліотеки, їй для виконання своєї мети необхідно вдосконалювати роботу, шукати шляхи формування власного культурного простору, в якому її працівники є активними компонентами. Для якісного виконання своїх обов'язків бібліотекарям необхідні сучасні гуманітарні, економічні, психолого-педагогічні, правові, екологічні знання, що відображають нові зміни у сфері культури, освіти. До працівників бібліотеки ставляться вимоги, що визначаються специфікою і складністю виконуваної роботи), соціокультурними вимогами часу [5]. Бібліотека стає джерелом загальнодоступної культури. Вона являє культурне середовище спілкування книги, бібліотекаря і читача, інформаційний простір, що концентрує сучасну культуру. Роль бібліотек у соціокультурному середовищі важлива тому, що бібліотека завжди виходить за рамки свого часу, стаючи містком між історією і майбутнім розвитком культури. Для того, щоб осмислити культурне значення бібліотеки постала потреба об'єднання потенціалу різноманітних гуманітарних дисциплін. У наш час дослідження соціокультурних функцій бібліотек являє полідисциплінарну галузь, що об'єднує в собі напрацювання як базисної дисципліни – бібліотекознавства так і культурології, теорії культури, філософії, естетики, педагогіки. Як частина соціокультурного середовища, бібліотека відчуває вплив суспільних реалій, формуючих як умови для існування, так і функції, заради яких вона існує. Бібліотека як культурний феномен існувала упродовж століть, трансформуючись і внутрішньо і зовнішньо. Вона виконувала роль книжкових зібрань, музеїв, тобто зберігала і розповсюджувала знання. Бібліотека була і є просвітницьким закладом, що відрізняється від інших організацій системи освіти. Задовго до появи Інтернету бібліотечні фонди і каталоги надавали читачам свободу переміщень у системі знань.

Таким чином, бібліотека включена в сучасний культурно-освітній простір України, взаємодіє з іншими соціально-культурними інститутами. Вдосконалення роботи приводить співробітників бібліотеки до пошуку іновативних шляхів формування власного культурно-освітнього простору, зокрема створення бібліотечних комплексів, культурно-інформаційних центрів, що інтегрують основні функції бібліотеки і представляють її в якості соціокультурного партнера іншим закладам соціально-культурної сфери.

Джерельні приписи

1. Бейліс Л. Аспекти популяризації української літератури як складової соціокультурної діяльності бібліотек / Л.Бейліс // Бібліотечна планета. – 2009. – № 4. – С. 8-10.

2. Жаркова Л.С. Методика організації роботи бібліотеки в сфері соціально-культурної діяльності: Научн-практ. пос. / Л.С. Жаркова. – М.: Либерея, 2009. – 111 с.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» // Голос України. – 2009. – 17 червня.
4. Ковальчук А.С. Соціально-культурна діяльність / А.С. Ковальчук. – Орел, 2000. – 2 изд. – 178 с.
5. Лысикова Н.П. Современная библиотека и образование: социокультурный аспект / Н.П. Лысикова, О.И. Алимаева, Н.Р. Вакулич. – М., 2009. – 165 с.
6. Полтавская Е.И. Библиотека: учреждение и / или социальный институт: Практическое пособие / Е.И. Полтавская. – М.: Литера, 2009. – 176 с.
7. Соколов А.В. Феномен социально-культурной деятельности / А.В. Соколов. – СПб.: СПбГУП, 2003. – 204 с.
8. Социально-культурная деятельность: история, теоретические основы, сферы реализации, субъекты, ресурсы, технологии / Т.Г. Киселева, Ю.Д. Красильников. – М., 2001. – 136 с.

Резюме

Розкрито роль бібліотеки в сучасному суспільстві. Уточнено сутність поняття «соціокультурна діяльність», висвітлено її функції, розглянуто питання формування особистості засобами бібліотеки.

Ключові слова: соціокультурна діяльність, бібліотека, форми роботи.

Summary

Progress of sociocultural activity of libraries trends

The article is dedicated to the libraries' role and position in the modern society. We have found out and highlighted the notion «social and cultural activities» and its partials. We have determinates functions of the social and cultural libraries work and its educational and upbringing mission.

Key words: socio cultural activity, library, forms of work.

Аннотация

Рассматривается роль библиотек в современном обществе. Уточняется термин «социокультурная деятельность», раскрыто ее функции.

Ключевые слова: социокультурная деятельность, библиотека, формы работы.